

Hajdu Tibor:

Károlyi Mihály

Politikai életrajz

Közel egy évtizedes hallgatás után Károlyi Mihályról az 1950-es évek végén kezdtek ismét „beszélni”. 1955-ös halála után hét évvel hazahozták hamvait. Földi maradványainak befogadását szellemi hagyatékának lassú és szakaszos hazatérése követte, s követi. Különböző jellegű írásából (emlékiratok, cikkek, beszédek, levelek) napjainkig ötkötetnyit jelentettek meg a kiadók. Károlyiné memoárjai harmadik kiadásban is keresett könyvek, s bizonyára Hajdu Tibor 1970-ben, valamint Litván György és Jemnitz János 1977-ben megjelent népszerűsítő szándékú Károlyi-életrajza is eljutott az olvasókhoz. Bár a „fényképekről”, melyeket a fenti művek tár-
tak elénk, főbb kontúrjaiban ugyanaz a Károlyi Mihály néz le, a magyar társadalomnak ma sincs egységes és megállapodott Károlyi-képe, mert az új információk különböző érzelm- és ismeretanyagra rakódtak le, illetve különböző régiakkal keveredtek.

Az „öregek” Károlyi-képének alapszínei részben vagy egészben ma is az 1945 előtt tanultakból és hallottakból állnak össze. Nem elhanyagolható részük Károlyiban ma sem Rákóczi és Széchenyi XX. századi utódát, hanem azt a bűnbakot és „hazaárulót” látja, aminek az ellenforradalmi korszak propagandagépezete beállítani igyekezett. E felfogás szerint Károlyinak négy „főbűne” volt: világháború alatti tárgyalásai az antantországok politikusaival („kémkedés”), az 1918. novemberi belgrádi konvenció elfogadása, s ezzel mintegy a történelmi Magyarország összeomlásának tudomásulvétele, a hatalom „átjátszása” a kommunisták kezére (1919 márciusában), s végül a Horthy-Magyarországgal szemben ellenséges kisantantországokkal való politikai együttműködése 1919 után.

Ifjú, új ismeretek befogadására leginkább alkalmas éveikben, a negyvenes és ötvenes évek fordulójának politikai szemináriumain és átképző tanfolyamain a ma negyvenesek generációja úgy tanulta, hogy a polgári progresszió más vezéregyéniségeihez hasonlóan az igazi, tehát a szocialista fejlődésnek Károlyi is kerékkötője volt. Az egyik bizonyíték az lehetett, hogy Kun Bélát és a KMP vezetőit 1919 februárjában Károlyi beleegyezésével tartóztatták le és zárták börtönbe. Károlyi ilyesfajta diszkreditálásának nyomai e nemzedék tudatában ma is fellelhetők.

Ha valami ellen nagyon küzdünk, megtörténhetik, hogy a 16 másik oldalán találjuk magunkat. Károlyi emlékének bemocskolása és elhallgatása ellen a hatvanas évek második és a hetvenes évek első felében — helyesen és indokoltan — nagyon küzdöttünk. Nem

is annyira a fentiekben jelzett művek (bár azok is), mint inkább a művek megjelenését és az évfordulókat kísérő publicisztikai írások és az új tankönyvek alapján a magyar társadalom egyes rétegeiben egy idealizált Károlyi-kép is kialakult. E szemlélet támpillérei: Károlyi polgári demokratikus politikussá válásának és a nemzeti-nemzetiségi kérdésben elfoglalt helyes álláspontja kialakulásának antedatálása, valamint a Tanácsköztársasághoz, a KMP-hez és a Kominternhez fűződő problematikus viszonyának harmonikus, lényegesebb ellentétek nélküli kapcsolattá szimplifikálása. Ez a kép nem köthető annyira nemzedékhez, mint az előző kettő, leginkább mégis talán arra a legifjabb generációra jellemző, amely minden előzetes érzelm- és ismeretanyag nélkül fogadta be a hatvanas évek új információit. Annak a ténynek a nyilvánosságra kerülése például, hogy Károlyi tiltakozott a Rajk-per és a rákosista módszerek ellen, s hogy inkább a második emigrációt választotta, mintsem hogy lojalitásával támogassa a törvénysértéseket, e nemzedék szemében nagyon komoly nimbuszt kölcsönözött nevének. Ez azután rávetült a pálya korábbi szakaszaira is.

Károlyi Mihály egész életútját részletesen és alaposan bemutató politikai életrajzában Hajdu Tibor egyik szemléletnek, egyik képnek sem „játszik alá”. Nemcsak az ellenforradalmi rendszer hazugságait és felderítéseit, valamint az ötvenes évek szemléletének torzításait cáfolja, illetve igazítja helyre, hanem Károlyi idealizálásától is tartózkodik. Deheroizál? Amennyiben a tények tisztelete deheroizálás — kétségkívül. Mi inkább azt mondanánk: nem engedte, hogy hőse iránti nyilvánvaló szimpátiája elnyomja benne a műfaj megkövetelte tárgyilagosságra törekvést. Hajdu szemében Károlyi az egyik legnagyobb XX. századi magyar politikus. Mégsem apológiát írt, hanem egy hús-vér ember alakját tárja elénk — a maga érényivel és hibáival, helyes és helytelen ítéleteivel, más-más megítélés alá eső korszakaival és cselekedeteivel együtt. Könyve legfőbb érényének ezt tartjuk.

✱

Legrészletesebben annak a közel húsz évnek a történetét mutatja be, ami alatt Károlyi élvhajhász és kalandkereső fiatal mágnásból puritán emberré, konzervatív arisztokrata politikusból pedig a Magyar Nemzeti Tanács elnökévé lett. Milyen volt a huszonéves Károlyi, különbözött-e politikai felfogása korának fiatal arisztokratáitól? A könyv első fejezetei alapján azt mondhatjuk: nem. A fiatal Károlyi világnézete nevelője, gróf Károlyi Sándor szellemi hatása alatt formálódott, aki az arisztokrata konzervativizmus agrárius szárnyának fő századfordulós képviselője volt. Itt n'y a que nous, csak mi számítunk — mondogatták környezetében, s ezt ő is egészen természetesnek tartotta.

Mint több kortársát, Károlyit is az 1904—05-ös kormányzati válság lendítette ki megszokott politikai sztereotípiáiból és sémáiból. Egyfelől szakított a 67-es keretekkel, melyek egy fél évszázadon át az arisztokrata politika alfái és omegái voltak, s a függetlenségi politika felé közeledett. Másfelől — ami a belpolitikai reformokat illeti — cikkeiben és beszédeiben ekkor tűntek fel olyan jelek, amelyek a nagybátyjától örökölt arisztokrata konzervativizmus irányából egyfajta arisztokrata liberalizmus irányába mutattak. Ekkor foglal állást a parcellázás mellett, ekkor ismeri el először, hogy a szocialistáknak is lehetnek, sőt vannak érdemeik, s hogy a szövetkezeti eszme és a szocializmus nincsenek antagonisztikus ellentétben. (A felismerés mosolyt fakaszthat, a Károlyi Sándort követő kortársak számára azonban — mutat rá Hajdu — egyik úgy viszonyult a másikhoz, mint tűz a vízhez.) Innen azonban még korántsem vezetett egyenes út a Nemzeti Tanács elnökségéig, ezeket a jeleket korántsem szabad túlértékelni. Ami a magánembert illeti, ezek voltak azok az évek, amikor legnagyobb kártyacsatáit vívta, amikor a bulvársajtót újra és újra Károlyi hosszú külföldi utazásaival és hajmeresztő kalandjaival kapcsolatos hírek hozták izgalomba — miközben a parasztok közt terjedt az egyke, a földmunkások Amerikába vándoroltak, a cselédeket csendőrök ütlegettek, s a munkások nagyobb kenyérért és választójogért küzdöttek. Mint politikus sem szakított még osztályával, sőt, ha valamikor, hát 1909. és 1911. között képviselte azt igazán, a lényegesebb pontokon liberalizálódó korszakához képest is visszalépve. Ez az időszak pályájának konzervatív mélypontja. Mint a nagybirtokosok érdekvédelmi szervezetének (OMGE) elnöke, ekkor nevezi a földosztás követelését népbolondításnak, a szociáldemokráciát ekkor nyilvánítja hazafiatlan és nemzetietlen politikai irányzatnak, s mint a választójog-ellenes kampány egyik irányítója, ekkor kerül közös politikai platformra későbbi ellenfelével, Tisza Istvánnal.

Biztos kézzel mozogva a századelő valódi érdekeket elfedő politikai jelszavainak és pártkereteink dzsungelében, Hajdu meggyőzően mutatja be, hogy alig két év múlva, igaz, egyelőre még mindig csak taktikai megfontolásokból, hogyan kerül ez a Károlyi a szövetkezeti polgári, szociáldemokrata és függetlenségi (Justh-párti) ellenzék mellé. Bár útja még mindig nem vált el végérvényesen a 48-as Apponyiétól és a 67-es Andrássyétól, mégis ezek voltak azok az évek (1912—13), amikor egyfelől a szövetségesekkel folytatott viták és beszélgetések, másfelől a heves parlamenti csaták következtében egy új Károlyi halvány körvonalai rajzolódottak ki a politikai életre ügyelő közvélemény előtt. Megválnak az OMGE-től, elhatárolja magát azoktól a volt szövetségeseitől, akik a nemzetiségi lakosság több mint 50 %-os arányszámára való hivatkozással elleneztek az általános és

titkos választójogot, védelmébe veszi a nemzeti irányra helyezkedő szocialistákat, s két év múlva, ceglédi választóitól így búcsúzik: „Jogot a népnek! Földet a népnek! Kenyeret a népnek!” 1912. és 1914. között főleg külpolitikai kérdések kötötték le figyelmét; a háború elkerülésére törekedett. Jelszónak hangzatos ceglédi mondatait még nem konkretizálta polgári radikális politikai programmá, szövetségei között még ott találjuk azt a Milotay Istvánt is, aki utóbb az ellenforradalmi kor ideológiájának egyik megalapozója lett, s aki már ekkor is harcos sovinizta és antiszemita volt.

A hadbalépés után Károlyi lojális magatartást tanúsított, vállalta a honvédelmet. A háború szörnyűségei előtt azonban nem volt képes becsukni szemét, s ezek hatására nemzeti radikális politikusból lépésről-lépésre polgári radikális politikussá alakult át. 1916-ban saját pártot alakított, amellyel 1917-ben ismét szövetségre lépett a polgári és a szociáldemokrata ellenzékkel. A választójogi blokk elnökévé választott Károlyi programja lényegében már mindazokat a célkitűzéseket tartalmazta, amelyek utóbb a Magyar Nemzeti Tanács belpolitikai platformját alkották: föld-reform, választójog, általános demokratizálás. Egyetlen lényeges kérdéskör volt még, ami a polgári radikális és szociáldemokrata baloldaltól elválasztotta Károlyit: a nemzeti-nemzetiségi kérdés; de a felgyorsult események és új szövetségei hatására lassan e tekintetben is módosította álláspontját. Először 1917 tavaszán határolta el magát nyíltan a saját pártja soraiban is fellelhető sovinizmustól. 1917 végére, 1918 elejére — főleg Jászi Oszkár hatására — elismerte a nemzetiségek autonómiára való elvi jogát, amit később, a forradalom napjaiban a gyakorlati tudomásulvétel követett. 1918 őszére (de csak akkorra) — hangsúlyozhatjuk Hajdu nyomán — Károlyi Mihály polgári radikális politikus lett. Szakított osztályával és szakított a régi Magyarországgal.

*

A két forradalom Károlyijának cselekedetei közül a középiskolák leginkább azt sulykolták és sulykolják diákjaikba, hogy 1919 márciusára Károlyi felismerte: az idő túl-

haladt rajta. Ezért mondott le a Forradalmi Kormányzótanács javára, amelynek politikáját a 133 nap alatt is mindvégig támogatta. Az állításban, noha Károlyi személyének megítélése szempontjából nyilvánvalóan ellenkező előjellel, implicit módon benne foglaltatik ugyanaz, amivel az ellenforradalom is vádolta az első magyar népköztársaság elnökét. Az ti., hogy „titkos kommunista” volt. Bár a polgári demokratikus forradalom heiteiben Károlyi újabb nagy változáson esett át (a nagybirtokrendszer megszüntetése mellett ekkor már a nagytőke korlátozását és az állam gazdasági hatalmának növelését is jogos és aktuális tennőnek ismerte el), a Hajdu által megszólaltatott dokumentumok mellett szólnak, hogy alapvetően továbbra is megmaradt a magántulajdon elve alapján. A kispolgári demokrácia tudatos képviselője lett, aki értelmiségi hívei mellett az SZDP-re és a Kisgazdapártra kívánt támaszkodni.

A február végi és március eleji napokban Károlyi valóban felismerte politikája csődjét, ezt azonban — meggyőződésünk szerint: helyesen — nem annyira belpolitikai, mint inkább külpolitikai tényezőkkel magyarázta. Károlyi külpolitikája mindaddig nagyon egyszerű volt: antantszimpatia és hit a wilsonizmusban. Jól tudta, hogy mint vesztes államnak, Magyarországnak fizetnie kell. Azt is sejtette, hogy hazájától nemcsak Horvátország és Bácska fog elszakadni. Amit nem tudhatott, az az volt, hogy az amerikai elnök által meghirdetett pacifizmus és nemzeti önrendelkezés elve 1919 tavaszán teljesen alárendelődik a nyíltan magyarellenes francia nagyhatalmi érdekeknek. Amikor ezt — február végére, március elejére — Károlyi felismerte, elszánta magát a magyarlakta területek fegyveres védelmére. Személy szerint azt szerette volna, ha szociáldemokrata kabinet áll az ország élére, s 21-én szociáldemokrata miniszterelnököt nevezhet ki. De gondolt egy másik lehetőségre is, arra az esetre, ha a szociáldemokraták visszarettenének az egypárti kormánytól. 21-én Ugron Gáborral (s személyében a régi Magyarországgal) is tárgyalt vele a nemzeti ellenállás kormányának lehetőségéről. Az utolsó napok eseményei kapkodásnak joggal nevezhetők, a

kommunisták hatalomra segítésének tárgyalagos szemmel aligha.

Ami Károlyi „lemondásának” a történetét illeti, az ezzel kapcsolatos verziók közül az elmúlt évek során ki-ki kiválaszthatta magának a megfelelőt. (Az 1969-es sajtóvita összegyűjtve megtalálható Illyés Hajszálgyóke-rek című kötetében.) Én meggyőzőnek érzem Hajdu érvelését, miszerint az SZDP és a KMP egyesülése és a Forradalmi Kormányzótanács megalakulása Károlyi tudta nélkül és háta mögött zajlott le, nevezetes proklamációja aláírása és jóváhagyása nélkül jelent meg, s egyfelől Kunfi és Böhm, másfelől Gellért Oszkár és Simonyi Henri inkorrekttségét Károlyi pusztán lojalitásból hallgatta el évekig. Ezt a verziót támasztják alá Károlyi Tanácsköztársaság alatti helyzet-megítélései is. Tény, hogy amíg a forradalom „élt”, Károlyi nem nyilatkozott nyilvánosan a proletárdiktatúra ellen, s hogy csökkenő aktivitással bár, de a gyakorlati munkában is támogatta a Tanácsköztársaságot. Hajdu azt is megállapítja, hogy — elméletileg — a kispolgári demokratizmus álláspontjáról ezekben a napokban Károlyi közeledett a szocializmus eszmevilága felé. Lemondott a területi integritásról, s felismerte, hogy a világkapitalizmus általános válságából csak a szocializmus nyújt reális kivezető utat. Emellett azonban rendre ismerteti azokat az ismeretlenebb dokumentumokat is, amelyek mellett tanúskodnak, hogy Károlyi nem hitt a proletárdiktatúra magyarországi perspektívájában, s a kibontakozást továbbra is más utakon kereste. Áprilisban jelenti róla Smuts tábornok, hogy „Ő csak egy módot lát a forradalom megmentésére: a Kormányzótanács mondjon le, helyét foglalja el egy szociáldemokrata kormány, amely kiírja a választásokat, demokratikus alapra helyezkedik és megegyezik az antanttal”; május 1-én felkeresi Kun Bélát, s kéri: engedje át a hatalmat egy szociáldemokrata kormánynak; június közepén jobboldali és centrista szociáldemokratákkal tárgyal egy „mérsékelt szocialista kormány” alakításáról. A kettősség magyarázata kézenfekvő: Károlyi már áprilisban sem hitt a világforradalomban, azt pedig korábban tudta, hogy a bolsevizmus nyugatra terjedésének megakadályozására törekvő nagyhatalmaknál egy kommunista kormány semmi jóra sem számíthat.

*

1919. július 5-én Károlyi elhagyta Magyarországot, s a magyar politika irányítói közé soha többé nem térhetett vissza. Miután felismerte, hogy minden dogmatizmusa és szektaritása ellenére a Horthy-rendszer legaktívabb és legkövetkezetesebb ellenségei mégis csak az illegalitásba szorított kommunisták, Károlyi minden alkalmat megragadott arra, hogy a Kominternt és a KMP-t gyakorlati munkájában támogassa. A szó szoros és párt-szerű értelmében azonban — mutat rá Hajdu — sohasem lett kommunista. Nem elsősorban azért, mert formálisan nem lett párttag, hanem főleg azért, mert etikus normái és teoretikus nézetei a legszorosabb gyakorlati együttműködés idején is több ponton különböztek az akkori kommunisták és szociáldemokraták többségétől. Nem értett egyet a munkáspártok szövetségi politikájával,

amennyiben azok mind a parasztság, mind az értelmiség súlyát és jelentőségét lebecsülték. Tudta, hogy a szocialista forradalmak győzelme nem fogja egyszersmind a nemzeti kérdést is automatikusan megoldani. A demokrácia fogalmának értelmezésével és az államhatalom, a proletárdiktatúra általános kérdéseinek megítélésével is közelebb állt a kommunistaellenes barátaihoz, mint Sztálin gyakorlatához.

A volt szövetségesek (a függetlenségiektől a radikálisokon át a szociáldemokratáig) mindentől függetlenül már a húszas és a harmincas évek fordulójára „leírták” Károlyit. . . . A történetek után egyetlen kártyára tettél: a Szovjet győzelmére. Enélkül többé, hitem szerint, nem lehet szereped a közép-európai dolgokban.” — idézi Hajdu Jászi Oszkár 1930-as szavait.

A sors nagy paradoxonja, hogy amit Jászi nem hitt, az bekövetkezett: Kelet-Európában és Magyarországon a „Szovjet” győzött, s hogy amit biztosra vett, az nem vált valóra: Károlyi nem térhetett vissza még egyszer a kapitányi hídra. A párizsi követség a beosztott matróz szerepével volt azonos, s ebből a pozícióból érdemben nem lehetett befolyásolni az ország irányítását. Pedig szeretett volna a kormánykerék közelébe jutni. . . . Úgy érezte, hogy kiterjedt nemzetközi ismerettségét a Duna-völgyi népek viszonyának és együttélésének hosszú távú rendezése területén kamatoztathatná leginkább. A trianoni határokat már régen realitásnak ismerte el, a végső megoldást a Kossuth és Jászi nyomán elképzelt Duna-konföderációtól remélte.

Mint néhány más helyes és előremutató nézetének, ennek megvalósítása is az utódokra hárult.

*

Hajdu Tibor könyvével az egyik legnagyobb XX. századi magyar politikus tudományos igényű és igényességű biográfiája készült el. Károlyi publikált írásai, kiadás előtt álló levelezése, s a Károlyi-hagyaték egyéb dokumentumai, továbbá a hazai levéltárak anyagai és a korabeli sajtó cikkei mellett a szerző szovjet, angol, amerikai, osztrák, s közvetve francia levéltárak fondjait is hasznosíthatta. A munka tehát széles körű forrásbázison nyugszik, s a szerző objektivitásra törekvő szemlélete mellett ez is azt valószínűsíti, hogy könyve hosszú időre a legautentikusabb és legmegbízhatóbb Károlyi-életrajz lesz. Ráadásul olyan életrajz —, s ezt talán nem felesleges hozzátenni —, amely világos vonalvezetése, fordulatos, s gyakran kifejezetten szellemes stílusa alapján nemcsak a történelmet kutatók és oktatók, hanem a történelem iránti igényesebb érdeklődők figyelmére is joggal számíthat.

Érdemi kifogás csupán a könyv terjedelmi építkezésével szemben támasztható. Az igen részletesen kidolgozott első fejezeteket egyre rövidebbre fogott részek követik, s az 1945 utáni Károlyira mindössze 50 oldal jut a 600-ból. A megoldás nem egészen érthető, hiszen memoárjaiban Károlyi viszonylag keveset ír ifjúságáról, másfelől 1945 után nem volt vezető politikus. Néhol mindenesetre hiányérzete támadhat az olvasónak. Az életút 1945 utáni eseményei, s főleg tervei mellett én például a két világháború közötti Károlyi, valamint a KMP és a Komintern közötti elvi nézetkülönbségek okairól és mi-benlétéről is szívesen olvastam volna többet. Mindez azonban keveset von le a könyv érdemeiből.

Jó lenne, ha Károlyi életrajzát a XX. századi magyar történelem más nagy politikus egyéniségeinek hasonló típusú biográfiái követnék (Kossuth, 1978.)

Romsics Ignác

Duba Gyula:

Ívnek a csukák

Duba Gyulát, az egyik legjelentősebb csehszlovákiai magyar prózaíró két évtizeddel ezelőtt kitűnő humoristaként tartották számon. A hatvanas évektől kezdődően mutatta meg, hogy a novellisták, regényírók között is az élvonalba tartozik. Elbeszéléskötetei után jelent meg *Szabad-esés* című regénye, amelynek hőse a faluból városba került értelmiségi fiatalember — Morvai szerkesztő — az ötvenes évek közepén-végén átéli az életforma megváltoztatásából, a korszak közgondolkodásából következő nehézségeket, de az emlékek síkján újraéli azokat a folyamatokat is, amelyek gyermekkorának faluját jellemezték.

Az író e regénye után újabb — főleg a nagyvárosi lét kérdéseit boncolgató — elbeszéléskötettel, majd 1974-ben szociográfiával, a *Vajudó parasztvilág* című munkával jelentkezett. A műben Hontfüzesgyarmat, Duba szülő- és felnevelő falujának képe rajzolódik ki, azokkal a társadalmi viszonyokkal, szokásokkal, történelmileg fontos eseményekkel és érzelmi motívumokkal, amelyek őt, az író, e tájhoz, az emberekhez kötik. Mégis elcsúszott egyik kritikusanak az a következtetése, hogy „a csehszlovákiai magyar irodalom legjobb termékei általában nem fikciós műfajokban születnek”. Mert lehet, hogy ez az igazság általánosságban érvényes — Duba Gyulára vonatkoztatva azonban nem az.

Az eddig említett művek — s köztük éppen a legújabb munka az *Ívnek a csukák* című regénye — szolgálnak erre bizonyossággal. Ha igaz Görömbei Andrásnak az a megállapítása, hogy Duba a hatvanas években fő feladatának tekintette, hogy megírja generációjának, az akkor 30—40 év közötti, falusból városivá váló értelmiségi réteg életútját, akkor igaz az is, hogy az *Ívnek a csukák* főhőse — a kamaszfiú Nagybene Péter — sorsában az író már előlegezi ezt az életutat.

Egyébként is: úgy tűnik, mintha Duba Gyula legtöbb művében egyetlen sorsot saját életét írta meg — természetesen általánosítva, a tapasztalatok érvényességét térben-időben kitágítva. Hiszen nem nehéz például a *Vajudó parasztvilág* Hontfüzesgyarmatát és az *Ívnek a csukák* Füzes-

nyékét azonosítanunk, vagy a többi falusi kamasztól eltérő gondolkodású, a technika, a könyvek, ezen keresztül a falun kívüli történések iránt érdeklődő, érzelmi- leg rendkívül fogékony, az árnyalatokat megsejtő Péter alakja mögött az író arcvonásait felfedeznünk.

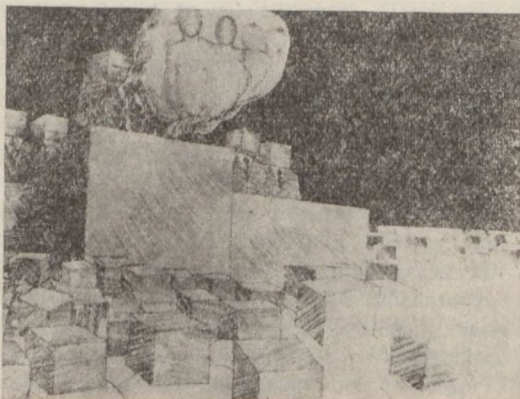
Duba Gyula ugyanis éppen a kamaszkor, az eszmélés éveiben élte meg azt az időszakot (az 1945—48-as éveket), amelyről terjedelmes regényében beszámol. A front elvonulásától, az elmenekült lakosság visszatérésétől az 1948. tavaszán elkezdődött konszolidációig követi figyelemmel az eseményeket, a cselekmény központjában három kamaszt — Péter mellett unokatestvérét, Bakai Jóskát, s a Körtefejűnek nevezett Pereszlányi Albertet — állítva.

A front okozta pusztítások nyomait lassan eltüntetik, megindul az élet a földiken, újra elkezdődik a kereskedelem a hegyek közül a síkságra leszekerező szlovákokkal. A falusiak előtt lassan kitágul a világ, ugyanakkor megjelenik a közrend első képviselője, a részeges csendőr. A férfiak egy részét csehországi munkaszolgálatra kötelezik, majd megérkeznek a Magyarországgal kötött lakosságcsere-egyezmény értelmében a kitelepítésről intézkedő „fehér levelek” — ezek a cselekmény főbb pontjai. A falu elcsöndesedése és az új telepesek megérkezése után a mű a „hogyan tovább?” nehéz, ám bizakodóan feltett kérdésével zárul.

A regény e rétege — a súlyosabb, a szlovákiai magyarság nagy részét érintő, történelmi kérdéseket felvető rétege — azonban csak ritkán kap közvetlen hangsúlyt. A regény felszínét, amelyen lassan, alig érzékelhetően sodródnak a sorsok, apró események fodrozzák, kamaszkalandok gyűrűzik: három hősünk fegyvereket talál; érzékletes az Öreg-árokban a lányokkal való fürdés leírása; a búcsúban a fiút szinte férfivá avató események történnek; újjászerveződik a falu futballcsapata. Ebben a lassú áramlásban — szinte az ott élők szemével figyelve — alig vesszük észre a politikai fordulatokat, majd a békeszerződés aláírását.

A szavak lassú sodrán alapuló stílus, a látványnál, az egyes hétköznapi eseményeknél hosszán elidéző előadásmód, persze azon túl, hogy a falusi fiatalok, felnőttek számos típusát felmutatja, olyan szép részletekkel gazdagítja a művet, mint a Péter és Lenke kapcsolatát, vagy az Albert, s a német lány, Ulrike szerelmét elbeszélők.

A csuka — az íváskor a Füzes-árokba felúszó csuka — motívuma már korábban novellákban is felbukkant. A *Szabad-esés*ben Morvai szerkesztőnek jut eszébe az Öreg-árok a csukákkal: „az áttetsző vízben, melyet betongát zár el a nagyobb vizektől, s amely tovább már nem folyik a tenger felé, hanem kiszárad a nyári melegben, s ahonnan számukra nincs visszatérés a Csincsa-patakba, ott fekszenek a hatalmas him csukák”. A legutóbbi mű kamaszos vidámságú halászatái mögött is mélyebb gondolatok rejtőznek. A történelem holtágaira, az évszázados törvények

érvénytelenné válására gondolunk, amikor már nem úsznak fel a csukák a Füzesárokba, mert „talán megváltoztatták szokásaikat, és más ívóhelyet kerestek maguknak”.

A regény — Kiss Mihály parasztember szájába adva a szót — bizakodó mondatokkal zárul: „ezután még fontosabb lenne, hogy értsük egymást, mert nagy közös munka vár ránk”. Nyilvánvaló igazság ez, hiszen sosem a népek, hanem a politikai erők szembenállásáról volt szó. Ez a feloldás azonban a regényben kissé megalapozatlannak tűnik, s a mű két hiányosságára is utal. Az egyik: semmit nem tudunk meg az embereket mozgató hatalom mechanizmusáról; bár az író nemegyszer, kívülről figyelő hőseit, és szinte szociografikusan ábrázolja — nem érzékelteti a jelentős események fő motívumait. A másik: az alakok érzelmi, pszichológiai jellemzése hiányos, sokszor nem cselekedeteikből, szavaikból, hanem az író kommentárjaiból ismerjük meg őket igazán. Az összetettebb jellemű főhősről írja egyik helyen: „Nevetséges, kamaszos erőlködés a Péteré, kiforratlan, gyerekes vágyakozás, de őszinte és elemi erejű.” Ha ezt csak ebből a kommentárból, külsődleges jellemzésből tudnánk meg, vállalt vonva lapoznánk tovább.

Duba erényei közé tartozik azonban az, hogy olykor saját magát felülvizsgálva, kijavítva teremt szép situációkat hősei számára. Regénye így hibái ellenére a felszabadulás utáni néhány év, a kezdeti változások és várakozások korának hiteles rajzát adja. (Madách, 1977.)

P. Szabó Ernő

Nógrád megyei kiadványok 1978-ban

Nyilván sokan látták a tévében az *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról* című sorozat adásait. S nyilván velem együtt többen csodálkoztak azon, hogy a kérdéssel foglalkozó kitűnő szakemberek a néző szemé előtt úgy vitatkoztak az egyes tisztázatlan kérdésekről, mintha az egyik kutató nem ismerne a másik eredményeit — de ha ismeri is, szinte levegőnek nézi, lekicsinylő szavakkal illeti, mintegy azt sugallja, hogy a másik tájékozatlan az adott kérdésben. Nagyon találóan jegyzi meg erről a vitastílusról Kosáry Domonkos (egy másik tudományos vita kapcsán) a *Valóság* 1978/10. számában, hogy „hiába hangzanak el döntő szakmai érvek, hiába bizonyul be, hogy mi tartható és mi nem, hiába tisztáz a pontos forráselemzés egy-egy részletet, és hiába alakul ki többkevesebb konszenzus a szakemberek között”, egyes kutatók úgy vitatkoznak tovább „a gyanútlan nyilvánosság előtt, mintha a fejleményeket nem mindenkinek egyformán kellene figyelembe vennie.” Majd hozzáteszi, éppen a tudomány előrehaladása érdekében legszívesebben arra kérné őket mások nevében, hogy hagyják a hibaváló vitát, inkább

fogjanak kezét, jobb feladatok megoldása érdekében.

Mindezek fényében meglepetéssel láttam, hogy a megyebeli társadalomtudományi kutatómunka immár legjelentősebbnek mondható orgánuma (*Nógrád megyei múzeumok évkönyve 1978. Salgótarján, 1978*) szintén teremtett ilyen vitának, és olyan írást jelentetett meg, amely sajátosan egyéni kutatási módszerekkel kísérli meg a hozzájárulást a múlt század óta boncolgatott vitás kérdés megoldásához: a palóc népnév eredetének megjelöléséhez. Maga a szerző, *Belitzky János* nem újonc már ennek a kérdésnek a vizsgálatában, számos írása jelent meg már a (Palóc-földben is) e tárgykörből. Vizsgálatai során természetesen figyelembe veszi a kutatók ama csoportjának megállapításait, amelyek az ő nézeteit látszanak megerősíteni, de elhatárolja magát azoktól, akik más (mondhatnánk úgy is, hogy a „szabályos”, a szigorúan vett szaktudományi) módszerek alkalmazása révén más eredményekre jutottak. Kétségtelen, hogy a tudománytörténet számos olyan esetet ismer, amikor a szokványostól eltérő módszerek alkalmazása, vagy akár maga a véletlen vezetett új felfedezéshez. Úgy érzem azonban, hogy a múzeumi évkönyvben, amely a múzeumi szervezeti tudományos eredményeit van hivatva közzétehető módon közzétenni, az ilyen (egyébként igen alapos és tiszteletre méltó, de alig néhány ember számára érthető, és — főként — egyéni feltételezéseket tartalmazó) munka közlésével meg várni lehetett volna.

S ha már a tudományos munka egyes kérdéseivel összefüggő megjegyzéseknél tartunk, az évkönyvben szembeütni még valami. Mint a múzeumi évkönyvek szorgalmas olvasója, emlékszem arra, hogy az 1974. évi kötetben, éppen *Belitzky János* tollából, kitűnő írás jelent meg. Adalékok a *Salgótarjáni Köszénbánya RT bányászainak munkái és életkörülményeihez (Az 1870-es évek igazgatósági levelezéséből)* címmel. A levéltár őrizetében levő, ma már alig olvasható, német nyelvű levelekből kihüvelyezett feldolgozás igen érzékletes képet rajzolt a címben megadott témáról — ki is fejeztem akkor véleményemet, hogy a szerző ezt a munkát folytatni fogja, és hogy annak eredményeivel az évkönyv későbbi évfolyamaiban majd találkozhatunk. Nos, az idei kötetből kitűnik, hogy a munkát más folytatta. *Molnár Pál* közöl ugyanis tanulmányt *Adalékok a nógrádi bányamunkásság létszámának, összetételének változásairól, helyzetéről, harcáról és életmódjáról 1900 és 1919 között* címmel.

Az évkönyv egyébként hasznos és érdekes tanulmányokat közöl még a munkásmozgalom- és gazdaságtörténet tárgyköréből: *Szircsek Ferenc* elsősorban visszaemlékezések és irodalom alapján az üvegyári munkások életkörülményeiről ír, majd a losonci bőrgyár keveske levéltári anyagából érdekesen rajzolja meg egy, a megyében ritka iparág feudális kori kibontakozását. *Horváth István* összefoglalja az 1825-ös zelenei parasztnemmozdulásról készített nagy sikerű szécsényi kiállításának anyagát, mellékelve hozzá *Czinke Ferenc*nek a témára nagyszerűen ráérző és a kort kitűnően jellemző grafikáit. *Balázs László* folytatja iskolatörténelmi tanulmányait, ezúttal a salgótarjáni célgyári népiskola első ötven évének az értékes levéltári anyagból kiemelt rajzával. *Praznovszky Mihály* legendaosztató feladatra vállalkozott, midőn a nevezetes megyebeli betyár, *Krúdy Kálmán* személynének és tevékenységének elemzését tűzte ki célul. A vonatkozó irodalom teljes ismeretében és újabb, saját, levéltári kutatásai eredményeinek felhasználásával megírt tanulmánya, úgy tűnik, végre világos és a valóságnak megfelelő képet ad egy viharos korszak viharos életű személyiségéről (hozzájárulva ezzel némileg az országos Krúdy-évforduló ünnepségeihez is, hiszen a kérdéses Krúdy Kálmán a neves író, *Krúdy Gyula* nagypapjának volt a testvére). A múzeum néprajzi tevékenységét ezúttal csak *Zólyomi József*nek egy érdekes, de nem sok újat mondó tanulmánya reprezentálja.

A kötet *Arcképcsarnok* rovata ezúttal kissé halványabb a megszokottnál, de természetesen így is fontos missziót teljesít a felelősbe merülő megyebeli nevezetes egyéniségek emlékének felidézésével.

A levéltár ez évi kiadványa évfordulót köszönt. A kissé dagályosra sikeredett cím mögött komoly feszültségeket tartalmazó események húzódnak meg (*„A művelődésügy földreformja...” Dokumentumok az iskolák államosításának Nógrád megyei történetéből. Salgótarján, 1978.*) Az iskolák államosítása a polgári forradalmak feladata, de hazánkban végérvényesen csak akkor kerülhetett erre sor, mikor már megérték a szocialista forradalom feltételei. A kötet kizárólag eredeti hivatalos levéltári iratokat és néhány sajtószemélyvet közöl. A száraz, sok adatot, hivatalosan fogalmazott szöveget tartalmazó dokumentumokból izgalmasan rajzolódik ki az államosítás előkészítése, a törvény végrehajtása, de képet kapunk az iskoláknak az államosítást követő első tanév helyzetéről is. A kötet *FÜGGELEK*-ében olvasható névsor emléket állít mindazoknak a pedagógusoknak, akik az államosítást követően a Nógrád-Hont megyei népoktatási kerületben tevékenykedtek. Kár, hogy a levéltári források hiányosságai miatt a kötet adatait nem lehet kiegészíteni az azóta Nógrád megyéhez került Heves megyei községek adataival, így Pásztó, Nagybatony és még több település pedagógusairól nincs említés. Mindennek ellenére a kötet, melyet *Leblancné Kelemen Mária* állított össze, méltó megemlékezés az iskolák államosításának 30. évfordulóján.

Örömmel vehettem kézbe ez évben egy szerény kis füzetet is, mely azt mutatja, hogy társadalomtudományi könyvkiadásunk egy újabb bázissal gyarapodott. Megjelent a szécsényi helytörténeli múzeum kiadványa *Tanulmányok Szécsény múltjából I.* címmel (*Szécsény, 1978*). Ezúttal három színvonalas tanulmányt közöl: megyénk kiváló történész-születője, *R. Varkonyi Ágnes* az 1705-ös szécsényi országgyűlésről ír. Az ugyancsak Nógrádból elszármazott *Pálmány Béla* a feudalizmus utolsó szakaszának szécsényi vonatkozásait taglalja, *Horváth István* pedig az 1918/1919. évi forradalmak (más munkáiban már nagyrészt feldolgozott) szécsényi eseményeiről ad összefoglaló ismertetést. A kötet tipográfiai előállítását megfelel a megyebeli nyomdától megszokott színvonalnak.

(Igaz, kissé mehökkentő, hogy a füzetet kinyitva, a címlap helyett a kolofon ölik az olvasó szemébe.) A szécsényi kötet különösen ha folytatása is lesz, nagy nyeresége a megyebeli tudományos életnek, és rendszeres megjelentetése a legfőbb biztosítéka annak, hogy végre megfelelő megalapozottsággal, megfelelő módszerrel, éppen ezért minden eddiginél magasabb színvonalon készülhessen el majd ingyénk helységmonográfiája: a Szécsény története.

Szólnom kell végül még egy könyvről: az Iványi művelődési ház 100. évfordulójára adták ki *(Százéves a Salgótarjáni Kohász Művelődési Ház, Salgótarján, 1978)*. Kár, hogy a sok szerző és szerkesztő szorgos munkájának gyümölcse — természetesen a rendelkezésre álló idő rövidsége miatt — nem állt össze igazi könyvvé. A szöveg, amit az olvasó kézhez kap, időrendben és tematikailag is kissé túladagolt, és így mondanivalója nehezen követhető. Sajnos, a kötetet a salgótarjáni nyomda saját színvonala alatt állította elő. Ezek a tények ismételtlen arra figyelmeztetnek, hogy az évfordulókra szánt művek megírására, illetve előállítására több időt és energiát kellene fordítani. A kötet mindennek ellenére nagy fontosságú, hiszen emléket állít a munkáskultúra lelkes híveinek, mindazoknak, akik a jubiláns intézmény keretei közt tevékenykedve, hozzájárultak ahhoz, hogy az acélgyári munkásság művelődése egyre magasabb szintre emelkedjék.

Schneider Miklós

Iványi Ödön kiállítása elé

Új-szecesszió, álromantika...
nem csábitanak. Mindig a valóság
golyóvert szárnyai röpitik a
képzeletem. Ki várja önnön húsát

sugártól sülni — semmilyen csoda
nem hatja meg; annak a „szavalt jóság”
röhögő blöff, s dallamaiban
nincs divat s mellén piros papírrózsák.

En vallom: csupa líra a világ!
A zord tények költészete mutat rám:
Láss meg! S szemem tárt két bogara lát.

Kapott szavaknak rubint fénye támad,
s egy árjegyzékre — kezem közé kapván
— torz káromkodást rakok koronának.

15 éve tisztelegtem ezzel a szonettel Tömörkény emlékének, érezve magam oly közel hozzá, még ha versekben is próbáltam akkor lefesteni a világot.

Mert realista költő vagyok én, akinek a való világ felismerhető jelenségei szólnak meg mindenfelől és súgják, ordítják fülembé létük örömét és fájdalmát. Ezeknek a kiáltásoknak rimbe, ritmusba öltöztetett ötvözete az én poézisom.

Amikor Iványi Ödön megtisztelve engem, felkért e kiállítás megnyitására, még nem ismertem képeit, csak őt magát könyvtárigazgató idejéből, mint embert szereltem meg örök derűjében, hát megkérdeztem tőle: — Aztán mondd csak, melyik stílusirányzathoz tartozónak val-

lod magadat? — Hát, realista vagyok — mondta oly természetességgel, mint aki más módját a festészetnek nem is ismeri, illetve nem ismeri el. — Én is! — vágtam rá. — Akkor vállalom.

Meg is állapodtunk egy közeli szombatban, amikor is leutazom Tarjánba, „képnezőbe”.

Amíg a vonaton az eljövendő feladathoz szoktattam magam, elképzelttem azt a realista festészetet, melyet bizonyára látni fogok. Lelki szemeim előtt a szívemet eddig rabul ejtő képek, egy Tornyai-, Koszta-, Nagy Balogh-alkotás jelent meg. A „bús magyar sors” dülöngelő gebéje (Tornyai), a gyékényszatyor és a kék zománcevdör (Nagy Balogh), de még Koszta sötétbevesző tanyája is, ahol azonnal felismertem a felmutatott világot.

A megérkezés, egymásnak örvendezés, jó ebéd után eljött a kellő pillanat, amikor felkapaszkodva barátom műtermébe, szétnézhettem képei között, éppen ezek között, amelyek előtt most állunk. Csodálkozva álltam meg az ajtóban, mert mindaddig nem arra számítottam, ami ott várt. Az elképzelt bomály és ború helyett derűs ragyogás, de olyan sejtelmesség, amit — bevallom — nem mindig értettem, s mert őszinte ember vagyok, aki nem játsza meg a hozzáértőt akkor, amikor valamit nem ért, bizony néha meg is kérdeztem: Mi ez?

Mert így van ez. A művészek nagy többsége, belefeledkezve saját világának csodáiba, kissé elmaradt a másik világ fejlődésétől. A zeneszerző, miközben atonalis zenét komponál, boldogan feledkezik rá egy akt régimódon, szépen ábrázolt idomaira, és könnyen érthető verseket akar olvasni, a festő dúdolható muzsikát hallgat szívesen, és szárnyal a romantikusokkal, de idegenkedik a modern költészet néhány darabjától. Így van a költő is, aki a maga területén megérti az új próbálkozásokat, de szívesebben hallgatja Beethoven-t vagy Chopint, mint új zenének nem egy komponistáját, és boldogan szemléli a képeken a falon lecsurgó napfényt és a bőr szinte tapintható selymét.

Egyre igazgatottabban kérdeztem és kutattam a valóság megértéséhez vezető szálat ebben a piktúrában, s a művész szavai nyomán kibontakozott előttem ez a festői világ. Azt már korábban is tudtam, hogy a hajszálhú portré s a gusztyos csendélet meghalt a fényképezőgép, és a színesfilm megjelenésével. A festőnek a képen még azt is érzékeltetni kell, hogy milyen kedvében volt, amikor a tájat a vásznon megörökítette. Értettem, hogy a modern művészet együtt alkot a közönséggel úgy, hogy részeket hagy kidolgozatlanul, s majd a lélek és a fantázia egészíti ki a hiányokat. Így lesz mindenkiben az élmény egyéni és visszahozhatatlan.

Miközben gondolatban végigkísértem az alkotásnak ezt a tekervényes útját, felragyogtak a képe is, s mutatták eddig-rejtett csodáikat. A „944” című kép részletei is kifejezik az iszonyat idejét, ugyanúgy, ahogyan egy mentőautó szirénájának hangja — bár nem tudjuk, hogy mi történt — a félelem és rémület érzését kelti

bennünk; ugyanazt az érzést, mint mikor megtudjuk, hogy miért vijjog a villanykürt. A „Siratók”-on egy bányászszerecsétlenség szomorúsága szorítja össze a szívünket, a fürdőzők a napfény és vízpára jéghegyei közt állnak.

— Nem formában, színekben vagyok én realista — mondta nékem Iványi Ödön. s ez érezhető is alkotásain. Szellemes módja a stílusok ellentétéként Szappan János naiv festő portréja, ahol az Iványi által ábrázolt festő a saját maga által felrakott tájképet tartja, oly módon, hogy a lemeznek ezt a részét Szappan János festette meg.

Nagyon szeretem az akvarelleket. Nem kell mondanom, hogy ebben is a hagyományosakat. Óbuda szélén, abban az öreg házban lakom, ahonnan Kássa Gábor, a vízfestés neves mestere indult el, még nem is oly rég, reggelente a Mókus utca, Lelkés utca azóta eltűnt színeit megörökíteti. Iványi akvarelljei természetesen túlléptek már ezen a felfogáson, de őrzik még a műfaj könnyed költészetét. Sajnos, nem látom itt (mint kiderült, nem jutott hely számára) a Szentkút című képét. Kedvencem ez a többiek között, mert ezen gyermekkorom Palócföldjét lelem meg — színeiben, hangulatában.

A képzőművészet ilyen vernisszázsain jártas, s a megnyitók művés szövegeihez szokott fül bizonyára megbotránkozik a szubjektív szempontok alapján született szavaimon, de — hiszem — az ilyennek is van létjogosultsága, mert a kiállítás látogatói közt is bizonyára többen akadnak olyanok, akik hozzám hasonló idegenkedéssel szemlélik az első percekben az anyagot; az én feloldódásom példája mutasson nekik utat az új művészeti felfogás egyik képviselőjének alkotásai közt, s hozza szívközelbe azokat.

Az „izmus”-ok pontosan nem meghatározhatók. Az én korábbi földhözragadt, konok realizmusom is légiesebb lett az idők folyamán — s ez az élmény is segített ebben. A látvány: a lélek iskolája, a gondolatok sora feszíti a korlátokat, s talán csak ott nem tud engedni, amikor a modernség mimelt, nem indulatból fakadó. Az ilyentől való irtózás diktálta sok évvel később ezt a második, „Realizmus” című versemet, amely legutóbbi kötetemben található: s engedjék meg, hogy ezzel zárjam gondolataimat:

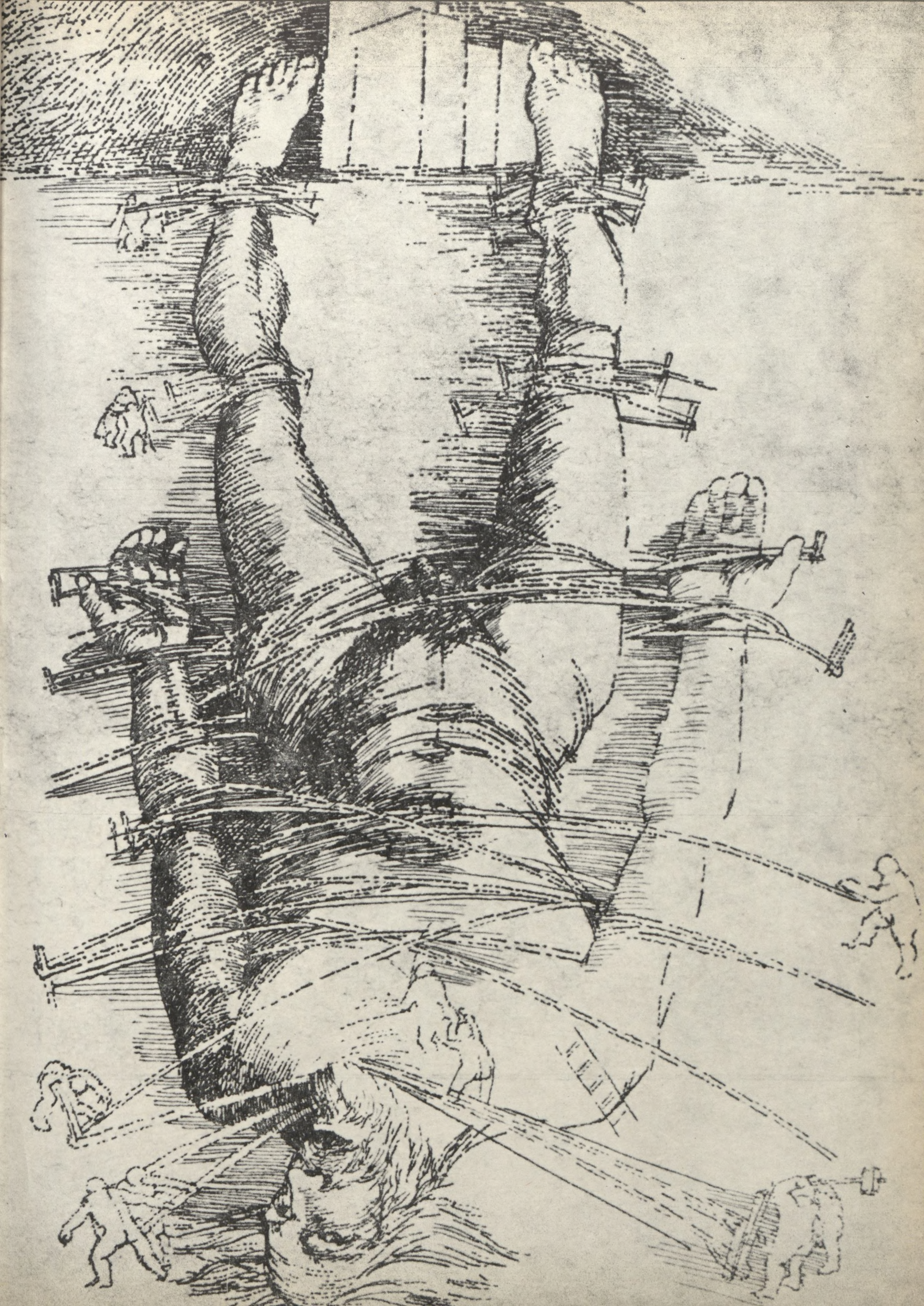
Jaj! A józanság jéghideg
keze álmomból csak felébreszt,
és egyszeriben ráammered
a valóság az ábrándhoz képest,

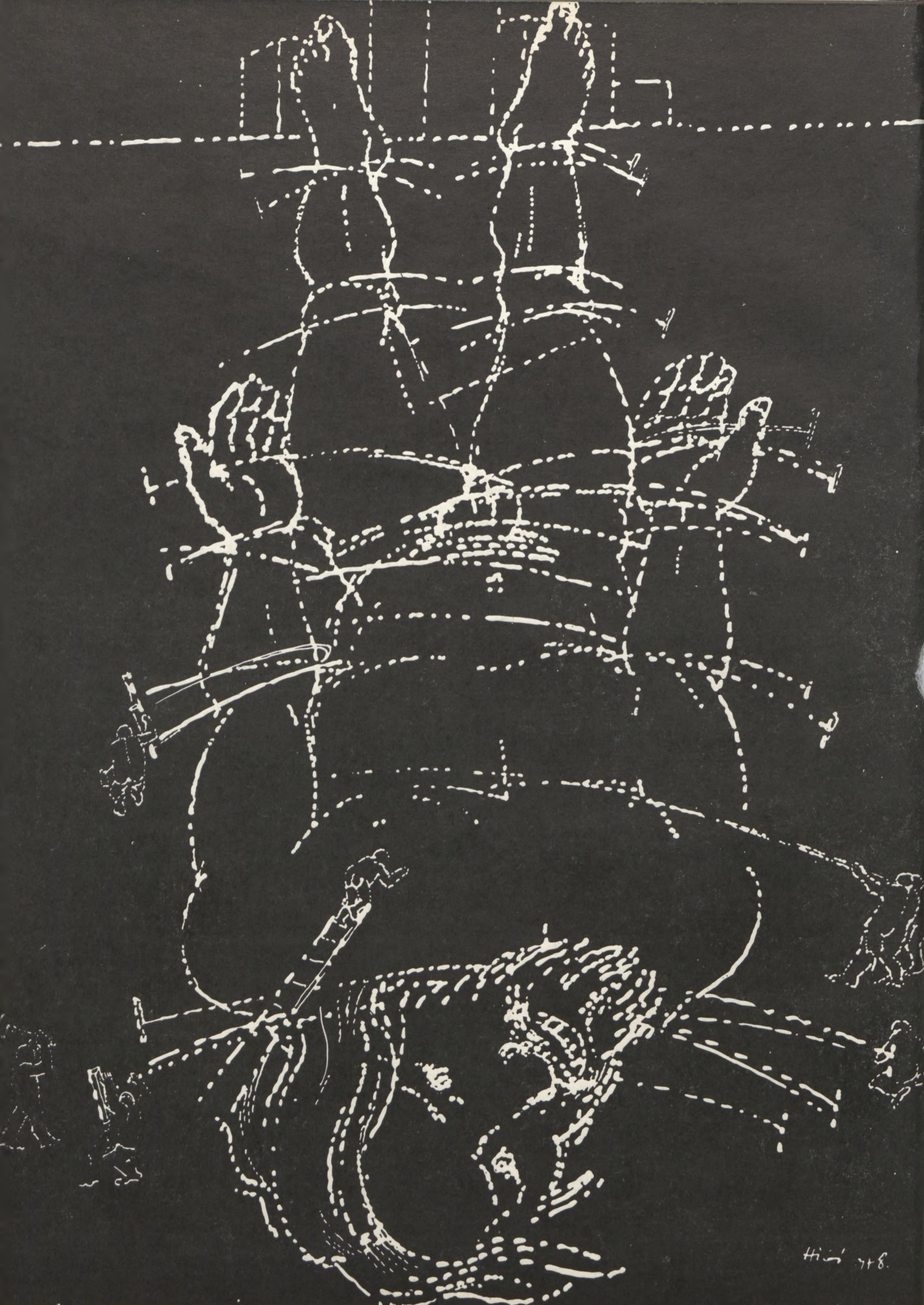
hol az „áttétel” — örület.
Rámszól az ész: Ne játssz bolondot,
révültet! — Nem áll jól neked!
S meggondolom, amit kimondok.

Sápad a kép. A szóvirág
szirmát dobálva összeszárad.
S marad a csontváz, a világ,
melyből a törvény fénye árad.

Jobbágy Károly

Elhangzott a kiállítás megnyitóján.

Hind 7+8.